

ТЕОРИЈА ОСЕЋАЈНОГ ВЕЗИВАЊА: ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА

Нада Половина*

Институт за педагошка истраживања, Београд

Апстракт. Истраживања осећајног везивања су бројна и разнородна. Она се разликују по проблемима којима се баве, по примењеној методологији (лонгитудинална истраживања, студије са хоризонталним пресецима, различити инструменти, различите методе обраде), по карактеристикама испитаника (у погледу узраста, социјално-економских варијабли, породичних услова живота). Заједничко је да се истраживања у високом степену ослањају на основне конструкте саме теорије, као и то да теже мерењу веома сложених аспеката развоја и функционисања јединке. Из широког спектра истраживања у овом раду биће представљен онај део који на најдиректнији начин проверава основне претпоставке саме теорије, а то су: заступљеност појединих категорија образаца осећајног везивања на различитим узрастима, стабилност и променљивост образаца осећајног везивања од детињства до одраслог доба, међугенерациско преношење образаца осећајног везивања, место и улога система осећајног везивања у развоју личности. Циљ рада је да се ови правци илуструју кроз конкретне истраживачке теме и приступе, и да се укаже на основне налазе и њихов однос према теорији.

Кључне речи: осећајно везивање, истраживања, индивидуалне разлике, међугенерациско преношење, развој личности, социјално функционисање.

Уводна разматрања: теоријска позадина и проблеми који се истражују

Теорија осећајног везивања настала је раних седамдесетих година, а њен зачетник је енглески психоаналитичар и дечји психијатар, Џон Боулби (John Bowlby, 1978). Дугогодишњи непосредни рад са децом учио га је отвореним према животној свакодневници и стварним ситуацијама, а упознавање са запажањима етолога подстакло да повеже психоаналитичке идеје о значају раних односа мајке и детета са етолошким поимањем теорије контролних система, чиме је створио темељ за ново гледању на природу и порекло дететових раних искустава и кон-

* E-mail: npolovina@afrodita.rcub.bg.ac.yu

цептуализовање и проучавање блиских односа. Полазна тачка Боулбијеве теорије је препознавање постојања примарне (урођене, на инстинктима засноване) дететове потребе за посебном врстом везивања за одрасле који га окружују. Ту посебну врсту везивања назвао је »attachment«, и сматрао да је у његовом средишту дететова потреба за осећањем сигурности и заштите коју оно остварује обезбеђивањем близине неговатеља. Такође је сматрао да ово рано искуство представља основу и полазиште каснијег емоционалног и релацијског везивања, те у том смислу има значај за целокупни животни ток појединца.¹

Језгро теорија осећајног везивања чине четири конструкта/појма, а то су: осећајно везивања у ужем смислу (attachment), контролни систем понашања код осећајног везивања (attachment as behavioral system), радни модел осећајног везивања (attachment working model) и образац осећајног везивања (pattern of attachment).

Појам *осећајно везивање* односи се на процес стварања емотивних спона са једном или неколико животно значајних особа чије присуство испуњава јединку осећањем сигурности, заштите, тоpline и подршке, и обезбеђује задовољење мноштва потреба: од сигурности опстанка, емотивне тоpline и неговања до потребе да се активно упознаје свет око себе. Прва спона ове врсте ствара се у односу детета и мајке (примарна фигура осећајног везивања), али се врло брзо у сфери осећајног везивања помала и већи број других специфичних особа које се означавају као секундарне фигуре осећајног везивања. Јединствено обележје ових спона је континуитет и трајање, а једном када се формирају, било у односу са мајком или неком другом особом, ове споне теже да трају и да моделују потоња искуства односа са другима (Ainsworth, 1969; Bowlby, 1978).

Контролни систем понашања код осећајног везивања је појам који употпуњује дефиницију осећајног везивања уводећи претпоставку о унутрашњем систему који даје основ за објашњење мотивације и динамике у осећајним везивањем дефинисаној дијади. Боулби је постулирао да изворе мотивације за осећајним везивањем треба тражити у наслеђеним, на адаптацију усмереним и неуролошки подржаним системима понашања. Функционисање овог сложеног (организациски и развојно) система карактерише механизам повратног деловања који представља оквир за објашњење динамичких процеса током успостављања

¹ Целовити приказ теорије осећајног везивања дат је у *Зборнику Института за педагошка истраживања* (2005, бр. 1).

и одржавања осећајног везивања. То је систем који активирају ситуације које се доживљавају као претња осећању сигурности особе што укључује и неизвесност новог и непознатог. Сама реч »систем« понашања овде има двоструко значење: систем као целина искуства јединке (целина чији су компонентни делови аспекти когнитивног, емотивног и понашања), и систем као дијада комплементарног или реципрочног размењивања. Суштински, реч је о два међусобно нераздвојна нивоа система (индивидуалном и дијадичком) који у динамским преплитањима стварају значајне психолошке структуре. Када о контролном систему понашања говоримо као о целини искуства јединке онда његово битно одређење чини ланчани процес који укључује постављање циља, опажања, процене, афективна стања, понашање. Постављени циљ дефинисан је у нивоу понашања као остварење одређеног степена близине или приступа фигури осећајног везивања, и у нивоу доживљавања као остварење осећања сигурности и заштите/подршке. Контролни систем понашања код осећајног везивања је најистакнутије својство осећајног везивања на дечијем узрасту (Bowlby, 1978).

Радни модел осећајног везивања је појам којим се исказују ставови да рана релацијска искустава са примарним неговатељем утичу на генерализована очекивања о себи, другима и свету. Когнитивне презентације ових очекивања садрже сазнања о средини и сазнања о себи и својим способностима за постизање осећања сигурности. Радни модел осећајног везивања (или интернализовани радни модел осећајног везивања) је најистакнутија карактеристика осећајног везивања одраслих (Bowlby, 1978: 110).

Појам *образац осећајног везивања* представља операционализацију компоненти радног модела осећајног везивања. Пошто се осећајно везивање развија интеракцијом, различите интеракцијске историје имају различите исходе. Теоретичари и истраживачи у овом пољу понудили су категоризацију тих исхода у смислу сигурних и несигурних образаца осећајног везивања. Будући да су основне поставке теорије настале у оквиру дечјег узраста, прве класификације образаца осећајног везивања дате су за тај узраст (Ainsworth, 1969; Bowlby, 1978), а потом су аналогно томе развијане методе процене и модели класификације за узраст одраслих (Main, 2000; West & Sheldon-Keller, 1994). На дечјем узрасту обрасци осећајног везивања класификовани су у три категорије, код одраслих у четири. Модел четири обрасца понашања у осећајном везивању одраслих данас је широко прихваћен.

Пошто ће о типовима образаца осећајног везивања код деце више речи бити касније, овде ћемо кратко представити само типове/образце осећајног везивања одраслих. *Сигурно везани* адолесценти и одрасли понашају се аутономно, вреднују осећајно створене везе, осећају се добро у интимним односима, своја искуства осећајног везивања сматрају значајним и спремни су да их отворено истражују (Cowan, Cohn & Pearson, 1996). Код ових особа превлађује позитивно виђење себе и других, превлађује поверење у људе са којима су у вези, могу да интегришу добра и лоша искуства и да поднесу раздвајање. Адолесценти и одрасли који испољавају *несигурно-избегавајуће образце* осећајног везивања умањују важност блиских односа или их идеализују, одбацују интимност и негирају сваку врсту зависности. За ове особе је карактеристичан страх од интимности, тј. страх од одбијања. Друге људе виде у негативном светлу (Cowan, Cohn & Pearson, 1996). Адолесценти и одрасли које карактерише *несигурно-амбивалентни образац* понашања користе максималистичку стратегију и у тој мери вреднују релације да не могу да се »одвоје« од тог садржаја. То су особе које негативно гледају на себе а позитивно на друге људе око којих се врло труде, показују претерану зависност и страхове да ће изгубити оне са којима су блиски. Када говоре о раним искуствима и актуелним односима представљају их и причају о њима на збуњујући и хаотичан начин. Ове особе имају тешкоће у регулацији афективних испољавања (Cowan, Cohn & Pearson, 1996). Адолесценти и одрасли са *неразрешеним* или *дезорганизованим* стилем понашања су особе које нису успеле да интегришу искуство трауме и губитка у детињству. Реч је о ненадомештеном искуству стварног губитка фигуре осећајне везаности или, пак, о абдицирајућем родитељском понашању у коме изостаје брига и праћење онога што се са дететом дешава. Ове особе карактерише ирационалност и одсуство стратегије у односима, као и некохерентна вербализација својих релацијских искустава (West *et al.*, 2000).

Боулбијева теорија и радови Мери Ејнсворт дали су снажан истраживачки подстицај који траје и данас (Bowlby, 1978; Ainsworth, 1983). У истраживачком пољу које отвара теорија осећајног везивања међусобно се преплићу два неодвојива али различита истраживачка тока. Први је усмерен на особености самог феномена осећајног везивања, а други на конструкцију и проверу инструмената за процену осећајног везивања. Попут фигуре и позадине, однос ова два тока може се фокусирати на различите начине, одвојено или заједно. Будући да се

у оквиру теорије осећајног везивања тежи мерењу веома сложених аспеката развоја и функционисања јединке, здружено представљање ова два тока може стварати збрку. Стога смо одлучили да у овом раду представимо само основна истраживања феномена осећајног везивања, уз онолико кратак осврт на технике мерења колико је неопходно за праћење текста. Ово представљање обухватиће период од 1995. до 2005. године, за који смо се определили стога што кореспондира са новим таласом истраживања и ширења утицаја теорије осећајног везивања. За период од 1995. до 2001. године коришћен је преглед базе података (Social Science Citation Index), а за период 2002–2005 коришћени су доступни али мање обухватни извори података.

Када је реч о самом феномену осећајног везивања, следбеници Боулбија и Ејнсвортове највише су се усредсредили на проверу и доказивање следећих теза: (а) о индивидуалним разликама у квалитету осећајног везивања (обрасци осећајног везивања), (б) о кохерентности индивидуалног развоја осећајног везивања и стабилности образаца осећајног везивања од детињства до одраслог доба, (в) о међугенерациском преношењу карактеристика образаца осећајног везивања, (г) о утицају система осећајног везивања на различите домене човековог развоја и функционисања и (д) места и улоге осећајног везивања у родитељском, партнерском и породичном функционисању. Имајући на уму да је теорија осећајног везивања концептуализована и као теорија нормалног развоја и као теорија психопатологије, поменути правци истраживања ваља додати и (ђ) истраживања о различитим врстама психопатолошких испољавања која се доводе у везу са особеностима осећајног везивања и (е) групу истраживања која се односе на примену теорије у непосредном (превентивном) и саветодавно-терапијском раду са појединцима и породицама.

Већ само набрајање праваца истраживања указује на потенцијални обим и бројност, што отвара питања репрезентативности представљених истраживања, али и начина њиховог представљања, и у смислу опсега представљених праваца и у смислу нивоа уопштености и конкретности. Када је у питању опсег представљених праваца, у овом раду усредсредимо се само на правце истраживања која се односе на основне претпоставке саме теорије (а, б, в, г), а у наредном раду² представимо истраживања која су непосредније усмерена ка примени теоријских знања у пракси рада са људима (д, ђ, е). У односу на дилему уоп-

² Други део прегледа истраживања биће објављен у следећем броју Зборника.

штено – конкретно определили смо се за општи преглед са онолико детаља колико је неопходно да се препозна јединствени оквир истраживања и контекст добијених налаза, посебно у истраживањима чија методолошка решења и налазе сматрамо подстицајним за даља истраживања. У том смислу је дефинисан и циљ рада, а то је илустровање поменутих праваца истраживања и представљање кључних налаза који дају актуелну слику стања у овом истраживачком домену. Постављени циљ добија на важности у светлу чињенице да је истраживачко интересовање за теорију осећајног везивања у нашој средини у успону.

Преглед истраживања

Индивидуалне разлике у квалитету осећајног везивања

Постојање различитих начина успостављања односа осећајне повезаности са значајним особама у окружењу је феномен којим је отворено поље емпиријских истраживања осећајне повезаности. Истраживачки подухвати Мери Ејнсворт (Ainsworth, 1983) у проучавању интеракција мајка-одојче, шездесетих и раних седамдесетих година прошлог века, представљају темељ највећег броја каснијих истраживања. Две познате студије ове ауторке – Уганда експлораторна натуралистичка студија и Балтимор студија, тј. опсервационо краткорочно лонгитудинално истраживање односа мајка-одојче у кућним условима и у условима специјално дизајниране лабораторијске ситуације – дали су два исхода значајна за готово сва потоња истраживања. Први је уочавање индивидуалних разлика у квалитету осећајног повезивања детета и мајке и издвајање три типа/обрасца осећајног повезивања, а други је развијање експерименталног оквира, тј. структуриране лабораторијске ситуације назване »страна ситуација« (»the strange situation«) за процену образаца осећајног везивања.³

Три издвојена обрасца осећајног везивања означени су као: тип Б или сигурно осећајно везивање (укључује мајчину сензитивност и њен одраз у дететовом уживању у физичком контакту, одсуству напетости при кратком одвајању и спремности да се мајка користи као сигурно уточиште за истраживање околине и игру); тип Ц или несигурно-амби-

³ Двадесет минутна процедура првобитно је креирана као оквир који истраживачу обезбеђује допунске информације у процесу класификовања понашања осећајног везивања опсервираног у кућним условима. Процедура се одвија у соби за играње опремљеној привлачним играчкама које охрабрују дететово истраживање простора. Као додаток, дете се сусреће са непознатом особом (истраживач) и на кратко се одваја и поново спаја са мајком, »Страност« ситуације за дете исказује се разликом ове ситуације у односу на кућни амбијент и странешћу одвајања од мајке у новом и непознатом амбијенту (Main, 1999).

валентно осећајно везивање (укључује непредвидљивост мајчиних одговора на дететове потребе и комуникацијске сигнале и одраз таквог понашања препознатљив у дететовој напетости, упадљивој пасивности и преокупираности мајчиним присуством у стресним околностима); и тип А или несигурно-избегавајући стил везивања (укључује мајчино одбацивање дететове потребе за обезбеђивањем сигурности и одраз таквог понашања препознатљив у дететовој напетости и бесу приликом кратких одвајања, али и развијању одбрамбених механизма потискивања испољавања беса и напетости у стресним ситуацијама). Ову оригиналну троделну класификацију преиспитиваће и допунити сараднице Ејнсвортове (Mary Main, Donna Weston) у смислу препознавања још једног, четвртог обрасца осећајног везивања означеног као »дезорганизовано/дезоријентисани« тип, који карактерише конфликтно понашање у стресним ситуацијама (Main, 1999: 723). Реалитет ове категорије потврдили су Ванјендорен и сарадници (Vanijendoorn *et al.*, 1999) кроз метаанализу десетогодишњих истраживања (на око 6.000 мајка–дете дијада) која код 15% сасвим мале деце, одрасле у срединским условима нормалних породица средње класе, констатују овакве облике осећајног везивања, напомињући да би у другим, мање повољним социјалним контекстима, тај проценат могао бити знатно виши.

Поред препознавања различитих типова осећајног везивања налази Балтиморске студије, реализоване 1963. године, указали су и на њихову дистрибуцију – на узорку од 26 парова мајка–одојче, сигурно везане деце било је 66% (тип Б), несигурно-избегавајуће 20% (тип А), а несигурно амбивалентне 12% (тип Ц) (Main, 1999). Сличан налаз, за исти узраст деце и уз примену исте методе мерења, даје и истраживање Спикера и Бута из 1988. године (према: Bunge-Hall, 1995: 5): сигурно везане деце било је 57%–73%, несигурно-избегавајуће 20%, а несигурно-амбивалентне 4%–22%. Такође, сличан налаз добијен је у истраживању Мосове и Лоренове (Moss & Laurent, 2004) на узорку од 150 канадских трогодишњака. Ауторке су користиле метод процене назван »Предшколски класификациони систем осећајног везивања« (Preschool Attachment Classification System)⁴ и дошле до следећег налаза: 69% деце било је класификовано као сигурно везано (Б), 10% као

⁴ »Preschool Attachment Classification System« (PASC) заснива се на опсервирању и процени мајка–дете понашања у ситуацији одвајања и поновног спајања, слично »страна ситуација« процедури. Оно што је различито је укључивање вербалних размена са мајком (поред физичке близине и афективних испољавања). Аутори PASC су Cassidy & Marvin with MacArthur working group on attachment, 1992 (Moss & Laurent, 2004: 323).

несигурно-избегавајуће (А), 10% као несигурно-амбивалентно (Ц), 10% као дезорганизовано (Д). Разлика између дечака и девојчица у погледу класификационог разврставања није се показала статистички значајним.

Знатно мања заступљеност образаца сигурног осећајног везивања и укупно другачија дистрибуција добијена је у студији (Zuch, 2000), која је на узорку 16 немачких петогодишњака (део већег узорка лонгитудинално праћеног и почетно процењиваног методом »Страна ситуација«) дошла до следећег налаза: сигурно везане деце било је 38% (Б), несигурно-избегавајуће 25% (А) и несигурно-амбивалентне 38% (Ц). За мерење и класификационо разврставање Цухова је користила метод »Тест завршавања започете приче« (»Story Completion Task«).⁵ Објективност класификационих процена остварена је коришћењем видео-записа и укључењем три независна посматрача, чије су се процене 100% поклопиле међусобно и са проценама претходног, почетног мерења. Значајно мањи број сигурно осећајно везане деце констатован је и у истраживању Половине (2004), у коме су обрасци осећајног везивања 42 шестогодишњака, такође мерени Тестом завршавања започете приче. Добијени су следећи налази: сигурно везане деце било је 25% (Б), несигурно-избегавајуће осећајно везане деце било је 38% (А), а несигурно-амбивалентне 38% (Ц). Још једно истраживање у нашој средини, рађено на узорку од 90 деце узраста 2–3 године, мери обрасце осећајног везивања. То је истраживање Стефановић-Станојевић (2000) у коме је коришћена техника Q–сортирања⁶ опсервација дететовог понашања у кућним условима (процену дају мајке). Добијени су следећи налази: 47% испитаника има са мајком однос који сведочи о квалитету »добре« базе, док 10% има »лошу« базу раста. Остали део узорка распоређен је између, на континууму од оптималне до маладаптивне базе развоја.

Заједнички поглед на представљена истраживања отвара бројна питања. Најважније је, несумњиво, питање о универзалности образаца осећајног везивања. Без обзира на разлике, чини се да је теза о универ-

⁵ Тест завршавања започете приче је техника за испитивање осећајног везивања деце предшколског узраста. Метод користи сцене са луткама у којима се симулира конфликт детета и мајке, а на основу начина на који дете завршава започету причу, тј. разрешава конфликт, процењује се тип/облика осећајног везивања. Аутор теста је Openheim (1997), а студија Цухове је студија која валидира овај тип мерења (Zuch, 2000).

⁶ Метод индиректне опсервације, најчешће је реч о структурирању мајчиних опсервација било уз помоћ интервјуа са њом или њеним разврставањем Q-sort картица на којима су спецификована понашања различитих образаца осећајног везивања. Аутор једне од најпознатијих верзија Q-sort инструмента је Everet Voters (Everett Waters, 1997).

залности потврђена али не »без остатка«. Разлике у добијеним резултатима могу се посматрати као одраз неколико група фактора. Прву групу чине фактори везани за методологију, пре свега начине мерења и чињеницу да се процене на узрасту везаном за децу дају из угла процењивача што отвара питање објективности процене. Ту је и проблем коришћених узорака, како у смислу различитих узраста (одојчад, 2–3 године, 5–6 година) у оквиру којих је склоп развојних фактора очекивано другачији, тако и у погледу величине узорка и социо-економских карактеристика породица из којих потичу деца у узорку. Као посебну групу фактора који могу објаснити део разлика у резултатима видимо културне разлике и специфичности (резултати на немачком подручју су другачији од резултата претежно британско-америчких студија). Овоме бисмо додали и факторе који комбинују историјско време и социокултурни контекст живљења и у смислу нивоа присутног стреса и тешкоћа (као што је случај са нашом средином), и у смислу модернизације породичног живота и другачијих услова и модела родитељског функционисања.

Истраживања о индивидуалним разликама у обрасцима осећајног везивања одраслих баве се интернализованим радним моделима осећајног везивања, тј. претпостављеним унутрашњим организацијско-регулацијским и меморијским структурама које, преко модела *себе* у релацији са другима и модела других у релацији према *себи*, обезбеђују остваривање сигурности и подршке у блиским везама, преводећи опажања и непосредна искуства у знања и лична правила о понашању у односу. Обрасци осећајног везивања представљају операционализацију тих правила и акциону реализацију сакупљених знања.

Сложеност психолошког простора одраслих и бројност њихових улога одразила се на истраживања као издвајање две групе класификација образаца осећајног везивања. *Прву групу* чине класификације *интерних репрезентација* везаних за рана *искуства* осећајног повезивања са *родитељима/неговатељима*, и она се најчешће мере техником интервјуа од којих је најпознатији »Интервју за мерење осећајног везивања одраслих« (Adult Attachment Interview).⁷ Реч је о полуструктурираном интервјуу развијеном да истражи репрезентације, тј. интерне радне моделе осећајног везивања одраслих, у коме од субјеката тражи да опишу своје родитеље као неговатеље, да објасне

⁷ Развијено је неколико облика ААИ и неколико схема оцењивања одговора, а најпознатија је верзија коју су дали George, Kaplan i Main, 1985. године (према: Crowell & Treboux, 1995).

дате описе и дискутују свој актуелни однос са родитељима. Скоровање се фокусира на доступност раних искустава меморији и на кохерентност и уверљивост субјектове наратије. Другу групу чине класификације образаца *партнерске осећајне везаности* које се мере путем интервјуа,⁸ преко различитих врста упитника⁹ и Q-sort процена.¹⁰ Модел четири обрасца осећајног везивања одраслих данас је широко прихваћен, а користи се и за означавање индивидуалних образаца осећајног везивања, а у модификованој форми и за означавање образаца осећајног везивања романтичних партнера. На узрасту одраслих, као и на дечјем узрасту, основна разлика је разлика између сигурног и несигурног типа образаца осећајног везивања, а несигурни се даље диференцирају као избегавајући, амбивалентни и дезорганизовани. Неповољност везана за овај аспект теорије и истраживања је у томе што називи за категорије образаца осећајног везивања нису истоветни код свих аутора. Наиме, део аутора користи алтернативно изразе сигурни–аутономни образац осећајног везивања. Највише је шароликости код несигурно-одбацујућег («unsecure dismissing») типа осећајног везивања који се именује као несигурни, дезактивирајући или повлачећи. Ситуација је једнозначнија када су у питању обрасци партнерске осећајне везаности, који су именовани као сигурни, несигурни-избегавајући (одбацујући), несигурни-преокупирани и образац бојажљивог партнерског осећајног везивања.

Традиција коју је иницирала Мери Ејнсворт о важности изворних података које потом могу кодирати различити процењивачи, сачувана је и у конструисању Интервјуа за мерење осећајног везивања одраслих (AAI) чију основу чини наративни запис усмераван полуструктурираним форматом интервјуа. Ова околност ствара могућност накнадног коришћења изворног матријала, што је основ за бројне метааналитичке обраде података. Једна од студија која користи ову могућност је и студија Ванајзендорен и Бакрманскраненбурх (Vanijzendoorn & Bakermanskranenburg, 1996). Анализирајући податке из 33 студије, које су укључивале 2000 AAI протокола, аутори презентују дистрибуцију класифи-

⁸ Најпознатији је »Атачмент интервју« Бартоломјуове и Хоровиц из 1991. године (Attachment Interview, према: Crowell & Treboux, 1995). Процењује прототипове осећајног везивања одраслих.

⁹ Најпознатији су упитник за процену стилова осећајног везивања одраслих Хазана и Шавера из 1987. (Adult Attachment Styles and Adaptation, према: Crowell & Treboux, 1995) и Упитник за процену реципрочног осећајног везивања Веста и Шелдон-Келерове из 1992. године (Reciprocal Attachment Questioner, West & Sheldon-Keller, 1992.)

¹⁰ Најпознатији је Q-sort процена брачних односа Кабака и Хазана из 1989. године (Marital Q-sort, према: Crowell & Treboux, 1995).

кација на узорцима мајки, очева и адолесцената (неклинички узорак), на узорцима различитих култура и у клиничкој групи. Очеви, адолесценти и учесници из различитих земаља показали су готово исту дистрибуцију ААИ класификација као и мајке неклиничког узорка: 58% је класификовано као сигурни/аутономни стил осећајног везивања, 24% избегавајући (дезактивирајући) стил осећајног везивања, 18% преокупирани стил осећајног везивања, 19% као дезорганизовани (што је било у вези са губицима и траумама). Мајке са ниским социоекономским статусом чешће су показивале избегавајуће обрасце осећајног везивања и неразрешене губитке и трауме. Жене и мушкарци са сигурним образцем осећајног везивања чешће су него случајно међусобно улазили у брак, а исто је важило и за мушкарце и жене са неразрешеним типом образаца осећајног везивања. Клинички део узорка показивао је високо девијантну дистрибуцију ААИ класификација, са изразитом пренаглашеношћу несигурних типова радних модела осећајног везивања, али није било систематске повезаности између неког од типова несигурног осећајног везивања и одређених дијагностичких категорија.

У истраживању Бартоломијуове и Хоровиц, о коме извештавају Кровелова и Требо (Crowell & Treboux, 1995), типови осећајног везивања мерени су интервјуом о вршњачким релацијама, а добијени резултати су указали на постојање разлика с обзиром на пол – жене су чешће класификоване као несигурно–преокупиране, а мушкарци као несигурно-избегавајући. Сличан налаз добијен је у истраживању Половине (2004) у коме је коришћен Упитник за процену реципрочног осећајног везивања. На узорку од 209 адолесцената, младих и одраслих оба пола, издвојена су четири обрасца/стила осећајног везивања. Резултати испитаника су се гомилали око просека, са дискретно израженијим скоровима у категорији преокупирани образац осећајног везивања за подузорок студенткиња. Још једно истраживање у нашој средини указује на сличне резултате, проширујући истраживачки фокус и на обрасце партнерског осећајног повезивања. То је истраживање у коме се, на узорку од 180 адолесцената, младих и одраслих, коришћењем ААИ и упитника за процену партнерске осећајне повезаности, истражује повезаност између образаца осећајног везивања створених током детињства и односа са родитељима и касније створених образаца осећајног везивања у партнерским везама (Стефановић-Станојевић, 2002). Резултати истраживања указују да је сигурни образац раног осећајног везивања присутан код 52.8% испитаника, несигурни-окупирани код

26% испитаника, несигурни-избегавајући код 17.2% и дезоријентисани код 3.9% испитаника. Када је реч о обрасцима партнерског осећајног везивања, сигурна осећајна везаност партнера је присутна код 53.3% испитаника, несигурно-окупирани тип код 24.4%, несигурно-избегавајући тип везаности код 18.3%, а тип бојажљиве осећајне везаности код 5% испитаника. Утврђена је и статистички значајна повезаност између образаца осећајног везивања стечених у односу са родитељима и образаца испољених у партнерским односима.

Стилови осећајног везивања у партнерским везама били су предмет истраживања Никићеве (2003) које је, на узорку од 280 студената, потврдило постојање четири стила партнерске осећајне везаности, њихову уравнотежену процентуалну заступљеност, али и постојање разлика у погледу пола: девојке (у односу на младиће) чешће граде бојажљиве везе, а младићи (у односу на девојке) чешће граде одбацујуће/избегавајуће везе. Ове разлике ауторка објашњава специфичним особеностима наше културне средине.

Заокружујући преглед истраживања о заступљености и распоређивању различитих образаца осећајног везивања, желимо указати на два битна аспекта. Први је већа усклађеност резултата на узрасту одраслих него на узрасту деце, а други је полом условљена разлика у распоређивању различитих образаца осећајног везивања на узрасту одраслих. Потенцијално већа конзистентност у дистрибуцији резултата код одраслих може се довести у везу са начином мерења (самоизвештаји наспрам опсервација), али би могла упућивати и на потребу истраживања развојних процеса, развојних промена и стабилизације промена у оквиру система осећајног везивања, што у досадашњим истраживањима није било нарочито заступљено, као ни обухватнија и детаљнија артикулација потврђено важних срединских фактора.

Истраживања стабилности и промене сигурности осећајног везивања од детињства до одраслог доба

Идеја о стабилности и промени образаца осећајног везивања од детињства до одрасле доби проверава се лонгитудиналним студијама и мерењем подударности између класификација осећајног везивања на раним узрастима и на узрасту одраслих. Повезаност се истражује у уобичајеним или стресом обележеним развојним контекстима. Овај правац истраживања представимо са две групе истраживања од којих је једна реализована у Америци, друга у Немачкој. У методолошком смислу ова

истраживања су уједначена – имају почетно мерење у првој години живота (тест стране ситуације) и потоња мерења у адолесценцији и раном одраслом добу (AAI).

Прву групу чине студије Вотерса и сарадника (Waters *et al.*, 2000) и Веинфилда и сарадника (Weinfield *et al.*, 2000), обе реализоване на узорку од близу шездесет испитаника. Кључну разлику у ове две студије чине особености узорка – у студији Вотерса и сарадника радило се о узорку испитаника из породица белаца средње класе, а у студији Веинфилда и сарадника о узорку деце са високим ризиком за неповољне развојне исходе (живот у крајње неповољним и стресовима праћеним економским и психосоцијалним породичним условима). Налази Вотерса и сарадника говоре о стабилности образаца осећајног везивања (72% одојчади остало је у истој класификационој групи у погледу сигурности/несигурности осећајног везивања), али и о њиховој промени (36% је променило класификациону групу). Као фактор промене појављују се неповољни животни догађаји (губитак родитеља, родитељски развод, животну угрожавајућа болест детета или родитеља, психијатријски поремећаји родитеља, физичко и сексуално злостављање) о којима извештавају мајке. Најчешћи правац промене је од сигурног ка несигурном типу осећајног везивања (66% оних који су променили класификациону групу). Занимљиво је да је класификациону групу променило и 22% деце (већином од сигурности ка несигурности) чије мајке нису извештавале о неповољним животним догађајима. Стресни животни догађаји нису се одражавали кроз промену класификационе групе код деце која су примарно била класификована као несигурно осећајно везана.

За разлику од Вотерса и сарадника, Веинфилд и сарадници не налазе значајан континуитет између особености осећајног везивања у раном узрасту и одраслој доби у оквиру узорка са развојним ризицима. Резултати указују на то да су многи учесници студије променили класификациону групу у правцу несигурности. Уочена је закономерност у корелатима (дис)континуитета у погледу класификационе групе осећајног везивања – континуирана наспрам дисконтинуиране групе разликовала се по томе да ли је у искуству детета, поред општих неповољних животних услова, било злостављања, мајчине депресије или, пак, крајње неповољног породичног амбијента у периоду адолесценције.

Иако су налази различити, финални закључак аутора и једне и друге студије веома је сличан – Боулбијева претпоставка о индивидуалним

разликама у обрасцима осећајног везивања које се одржавају током живота је отворена за преиспитивање сходно текућим, посебно тешким и хаотичним искуствима. С друге стране, налази ових студија су у складу с Боулбијевим становиштем да радни модели осећајног везивања израстају, пре свега, из реалних искустава а не из интрапсихичких процеса. Аутори истичу да се добијени налази могу сматрати само почетним потстицајима за даља истраживања механизма промене и стабилности осећајног везивања.

Другу групу истраживања чине две лонгитудиналне студије Ци-мермана и сарадника (Zimmermann *et al.*, 2000) реализоване у Немачкој. У првој је осећајно везивање мерено у три узрасна пресека (рано детињство, десет година, шеснаест година), а процењивани су и фактори ризика који су утицали на породичне односе. У другој студији осећајно везивање је (прво мерење) на најранијем узрасту мерено и у односу на оца и у односу на мајку, а друго мерење је обављено када су испитаници имали 16 година и односило се на репрезентације раних искустава осећајног везивања. Фактори ризика процењивани су на основу експерименталне ситуације заједничког планирања задатка адолесцента и мајке, при чему је интерактивно понашање адолесцента било у средишту опсервација. Компаративна анализа резултата обе студије није открила значајно слагање класификација понашања првог мерења и класификација понашања другог мерења. Дисконтинуитет и несигурност осећајног везивања и у овим студијама аутори повезују са породичним факторима ризика.

У представљеним истраживањима, осећајно везивање помаља се као динамичан процес зависан од реалитета збивања у развојном контексту, пре свега у контексту породице, а добијени налази могу се сматрати само почетним подстицајима за даља истраживања о механизмима промене и стабилности. Критички гледајући на овај део представљених истраживања, истакли бисмо проблематичност закључивања на основу избора адолесцентног периода као узрасног пресека мерења, услед особености когнитивног, емоционалног и релацијског функционисања и начина на који ове опште компоненте развоја могу бити присутне у динамици осећајног везивања према родитељима. У том смислу, проширивање опсега развојног времена (и на старије узрасте) у лонгитудиналним студијама било би значајно, мада је одсуство такве категорије истраживања несумњиво повезано са тешкоћама обезбеђивања адекватног узорка.

*Истраживања међугенерациског преношења
карактеристика осећајног везивања*

Теза о међугенерациском преношењу основних карактеристика осећајног везивања најчешће се истражује кроз кореспондентност класификација родитељског и дечијег обрасца осећајног везивања. На међугенерациско преношење образаца осећајног везивања указује неколико истраживања. У њима се обрасци осећајног везивања родитеља најчешће мере методом интервјуа (ААИ), а деце до узраста од две године Тестом стране ситуације.

У два повезана истраживања Гомиле и Глогертипелта (Gomille & Glogertippelt, 1999; Glogertippelt, 1999) на истом узорку од 28 парова мајка-дете, али у два временско-развијна пресека, истраживана је повезаност радних модела осећајног везивања мајки (прво мерење четири године после рођења детета, друго мерење пет година после рођења детета) и њихове деце (прво мерење крајем дететове прве године живота Тестом стране ситуације, друго мерење на узрасту шест година коришћењем Теста завршавања започете приче). Користећи се само класификацијом сигурни–несигурни тип осећајног везивања, резултати и једног и другог истраживања подржавају претпоставку о кореспондентности мајчиних радних модела осећајног везивања и образаца осећајног везивања њихове деце. Дискутујући резултате, аутори указују на важност посредујућих фактора као што су: сензитивност у понашању мајке, њена размишљања о свом детињству која се активирају посматрањем сопственог детета, различити процеси учења.

Стил и сарадници (Steele *et al.*, 1996) су, на узорку од 90 тријада, истраживали повезаност у класификацији образаца осећајног везивања мајке и оца, мерене у периоду мајчине трудноће методом интервјуа (ААИ), и потоње класификације дететовог обрасца осећајног везивања (Тест стране ситуације). Добијени су следећи налази: на основу класификације осећајног везивања мајке значајно је предвиђан дететов образац осећајног везивања према мајци, на основу класификације осећајног везивања оца значајно је предвиђан образац осећајног везивања детета према оцу. Повезаност између родитељских образаца, с једне стране, и дете-родитељи обрасца осећајног везивања, с друге стране, била је нешто мања што су аутори тумачили налазом о присуству несигурно-избегавајућег обрасца односа према мајци али и одсуству овог обрасца у односу према оцу. Додатном анализом података утврђен је утицај мајчиног обрасца осећајног везивања на дете-отац образац осећајног везивања. У дискусији резултата аутори

указују на међугенерациске и однос-специфичне утицаје на осећајно везивање током детињства.

Саги и сарадници (Sagi *et al.*, 1997) су истраживали утицај контекстуалних ограничења на преношење осећајног везивања кроз генерације. Фактор контекстуалног ограничења односио се на аранжман спавања са мајком или спавања одвојено од мајке у колективу кибуца. У истраживању је учествовало 45 парова мајка-одојче. Сва су деца током дана боравила у кибуцу, а један део (24 деце) је ту остајао на спавању и одвојен од мајки, док су остали спавали код куће и уз мајчино присуство. Радни модел осећајног везивања мајки мерен је интервјуом (AAI), док су деца прошла кроз Тест стране ситуације. Резултати су показали да је кореспондентност мајка-одојче образаца осећајног везивања присутна у 76% дијада у контексту спавања код куће, а свега у 40% дијада када је дете спавало у амбијенту без мајке. Резултати овог истраживања сугеришу да је међугенерациско преношење образаца осећајног везивања посредовано контекстом у коме се развија однос у значајној дијади као и континуитетом тока повезаности. Реч »контекст« овде има понешто другачија значења у односу на групу истраживања о континуитету и промени образаца осећајног везивања (негативни животни догађај), али у оба случаја имплицира стресогеност и прекид повезаности. У обе групе истраживања породични контекст се помала као веома важан фактор за развој осећајног везивања – и као базични животни амбијент и као интеракцијски простор.

Студија Казуиа и сарадника (Kazui *et al.*, 2000) је прва незападна студија која, на узорку 50 јапнских мајки и њихове деце предшколског узраста, емпиријски документује међугенерациску повезаност актуелног модела осећајног везивања мајке (AAI) и сигурности осећајног везивања деце (Q-sort процена). Резултати су показали да деца мајки са сигурним обрасцем осећајног везивања постижу највише резултате на Q-

-sort проценама (што указује на виши ниво сигурности), показују слободу у интеракцијама са непознатим особама и позитивно организовану регулацију емоција. Деца мајки са неразрешеним обрасцем осећајног везивања имају најниже резултате на Q-sort проценама, испољавају негативна понашања и према мајкама и према непознатим особама. И ова студија истакла је важност истраживања породично-социјалних утицаја на развој осећајног везивања.

О трансгенерациском преношењу на особени начин говори и истраживање Сидигија и сарадника (Siddiqi *et al.*, 2000) реализовано у

Шведској. Узорак су чиниле труднице у последњем триместру трудноће. Циљ истраживања је био да се испита да ли постоји веза између сећања на искуства са родитељима и успостављања осећајне повезаности са својим, још нерођеним дететом. Испитанице су попуњавале упитнике: један који се односио на пренаталну осећајну повезаност и други који се односио на њихова сећања на однос са сопственим родитељима. Резултати сугеришу да сећања на детињство и сопствено одгајање представљају важну детерминанту квалитета пренаталне осећајне повезаности. Труднице које су имале искуство са више емоционалне тоpline у односу са својим мајкама успостављале су бољу осећајну повезаност са још нерођеним дететом.

Целовит поглед на ову групу истраживања показује да је феномен међугенерациског преношења карактеристика образаца осећајног везивања емпиријски документован. Истраживање Сидигија и сарадника указало је на један, из нашег угла гледано, посебно важан аспект контекста релевантан за осећајно везивање а то је континуирани ток повезаности. Овај аспект осећајног везивања није добио пуно простора у истраживањима, мада је тежина дететовог (и не само дететовог) искуства одвајања и поновног спајања управо у прекиду тока физичке, па потом и психолошке повезаности.

*Место и улога система осећајног везивања
у развоју других система понашања и аспеката личности*

Теорија осећајног везивања сугерише да је систем осећајног везивања у координацији са многим аспектима личности и другим системима понашања (вршњачки, партнерски, родитељски). Теорија, такође, сугерише да се ова повезаност може одвијати у оквирима уобичајеног развојног везивања али и у смислу компензаторног надомештања дисфункционалности тих система у ситуацијама стреса или њиховог развојног дефицита. Овај правац истраживања представимо груписањем истраживања по узрасту и с обзиром на животне улоге.

Прву групу чине истраживања везана за *дечији узраст*. Она се одnose на могуће процесе и механизме кроз које родитељско понашање остварују ефекте на аспекте осећајног везивања детета, као и то како радни модели осећајног везивања родитеља утиче на одређене сегменте социјалног, емоционалног и когнитивног развоја детета.

Лебл и Томпсон (Laible & Thompson, 2000) су истраживали улогу родитељског дисциплиновања и начина на који мајчин говор о емоција-

ма (у контексту односа подршке) утиче на рани развој дететове свесности. У истраживању су учествовала деца предшколског узраста и њихове мајке. Мајке су, техником Q-sort процене, известиле о карактеристикама понашања осећајног везивања своје деце, а попуниле су и лист за процену раног развоја свесности. Четрдесет два пара дете-мајка су учествовали у 45-минутној лабораторијској ситуацији током које се од сваке мајке тражило да са дететом разговара о понашању у две ситуације из претходне недеље: једна ситуација је била ситуација у којој се дете понашало добро, а друга у којој се понашало лоше. Ови разговори су дословно бележени, а запис је кодиран у смислу мајчиног позивања на осећања, правила и последице дететовог понашања као и њеног позивања на моралне процене. Резултати указују на то да сигурност осећајног везивања предвиђа мајчино и дететово позивање на осећања и морална вредновања, а преко њих предвиђа и специфичне аспекте раног развоја свесности код детета.

Стил и сарадници (Steele *et al.*, 1999) су истраживали ефекте раних односа, тј. образаца осећајног везивања деце, мајки и очева на потоњи социјални, емоционални и когнитивни развој детета. Обрасци осећајног везивања деце процењивани су у првој години живота Тестом стране ситуације, обрасци осећајног везивања мајке процењивани су током трудноће (ААИ), а обрасци осећајног везивања оца (ААИ) процењивани су када је дете имало 18 месеци. Када су деца напунила шест година учествовала су у решавању задатака са графички представљеним социјалним и емоционалним дилемама, задатака који подразумевају разумевање сложених емоција. Показало се да се успешност на овим задацима (разумевање сложених емоција, способност вербализације, спремност на испољавање понашања) могла предвидети на основу сигурног обрасца осећајног везивања детета процењеног у првој години, као и на основу мајчиног радног модела сигурног осећајног везивања.

Истраживање Демулдера и сарадника (Demulder *et al.*, 2000) имало је за циљ сагледавање везе између тражења сигурног уточишта у односу према мајци у кућном амбијенту, стресних породичних услова и квалитета развијања односа са вршњацима и васпитачима у предшколском периоду. У истраживању су учествовала 94 пара предшколско дете-мајка. Деца и мајке су посматрани у оквиру неколико кућних посета, а сигурност осећајног везивања и једних и других процењивана је техником Q-сортирања. Резултати истраживања су показали да деца која живе у породицама са нижим нивоом стреса

имају сигурније обрасце осећајног везивања са мајкама. И дечаци и девојчице који су имали нижи ниво сигурности осећајног везивања испољавали су значајно више агресивног понашања. На подзорку дечака ниво породичног стреса био је повезан са понашањима бесагресивност типа и са социјалном компетентношћу. Дечаци код којих је ниво сигурности осећајног везивања са мајкама био виши испољавали су сигурну осећајну везаност са својим васпитачима/наставницима и били су популарнији код вршњака у предшколском периоду.

Када је у питању *адолесцентни узраст*, истраживања одражавају специфичност узраста и теорије осећајног везивања у смислу да су још увек у фокусу непосредни учинци односа са родитељима, израстајући елементи развоја личности и нови доприноси вршњачких релација. У погледу коришћених инструмената ова су истраживања веома слична истраживањима осећајног везивања код одраслих. Више је истраживања која су се бавила повезаношћу образаца осећајног везивања и психосоцијалног функционисања адолесцената.

У истраживању Салзмана (Salzman, 1996), на узорку девојака узраста 18–21 година, обрасци осећајног везивања у касној адолесценцији мерени су техником интервјуа (AAI). Резултати су потврдили моћ примарних спона осећајног везивања током адолесценције и раног младалачког доба. Наиме, читавих 80% испитаница навело је да је осећајно везивање са мајком њихова најзначајнија осећајна веза током адолесценције. Аутор истиче да је вредност сигурних образаца осећајног везивања у овом периоду у томе да обезбеди унапређење доживљавања себе, нудећи сигурност као основу која обезбеђује истраживање света у који адолесцент улази. За разлику од тога, присуство амбивалентних образаца у овом периоду повезано је са неким обележјима психопатологије.

Окун (Окооп, 1997) реализује истраживање на групи од 167 адолесцената (узраст 16–18 година) фокусирајући се на односе осећајног везивања са родитељима и са вршњацима, те однос ова два аспекта осећајног везивања и слике о себи. У истраживању су коришћени инструменти упитничког типа (и за процену осећајног везивања и за процену слике о себи), а налази сугеришу да осећајна везаност са родитељима остаје континуирано јака у касној адолесценцији и за женске и за мушке испитанике. Поред тога, девојке имају значајно јаче осећајне споне са вршњацима, а младићи значајно виши ниво слике о себи у многобројним областима испољавања. У истраживању је добијен и налаз да

су особености осећајног везивања са родитељима значајно повезани са аспектима слике о себи који се односе на превладавање стресова, док је осећајно везивање са вршњацима повезано са сегментима слике о себи који се односе на слику о свом телу, о циљевима везаним за занимање и ставовима према сексуалности. Још један занимљив налаз добијен је у овом истраживању – то је налаз који је карактеристичан за девојке у смислу наглашавања да су само-експресије и само-узнавање себе активности које могу унапредити и релације осећајног везивања и представе о себи.

У истраживању Цимермана и сарадника (Zimmermann *et al.*, 1996) налази указују да адолесценти са сигурним радним моделима осећајног везивања имају процене о себи које су усаглашене са вршњачким, показују виши ниво Ја-отпорности,¹¹ мање су нетрпељиви и процењују себе као особе способније да успоставе блиске и подршком богате релације него што то могу њихови другови са несигурним радним моделима осећајног везивања. Када је у питању слика о себи, адолесценти са сигурним обрасцима осећајног везивања извештавају о општем задовољству собом и о много позитивних социјалних понашања према вршњацима.

Ален и Хаусер (Allen & Hauser, 1996), у веома сложенем истраживачком нацрту, настоје утврдити до ког степена различите путање успостављања аутономије и повезаности у односу четрнаестогодишњака и њихових родитеља, могу бити показатељи процеса релевантних за успостављање радних модела осећајног везивања једанаест година касније. Узорак од 73 адолесцента из потпуних породица чинила су два подузорка: један су били адолесценти без евидентираних психијатријских сметњи, а други, адолесценти који су били психијатријски хоспитализовани. Прво мерење, када су испитаници имали 14 година, било је мерење породичних интеракција у контексту рада на задацима, а поред тога мерени су и обрасци осећајног везивања. Када су испитаници напунили 25 година поново су интервјуисани о осећајном везивању, тј. актуелним репрезентацијама релевантим за осећајно везивање. За временски распон од 11. до 25. године праћени су подаци о психијатријским хоспитализацијама и глобалним показатељима функционисања. Сигурни образац осећајног везивања испитаника у 25. години могао се предвидети из мајчиног понашања које промовише

¹¹ Реч је о его-резилјентности (ego-resilience), изразу који се односи на својства личности која се састоје у способности коришћења сопствених снага у савладавању животних недаћа. Кроз тај процес его-резилјентна личност се оснажује и излази из тешке ситуације или тешких животних прилика као победник а не као губитник.

адолесцентову аутономију 11 година раније. Пасивност мисаоног процеса, као један од индикатора преокупираног обрасца осећајног везивања код младих-одраслих, могла се предвидети из инхибирања аутономних понашања, присуства умрежњености и одсуства дистанце у понашању. Дискутујући налазе, аутори сугеришу да се успостављање аутономије у односу са родитељима може сматрати развојним задатком повезаним са осећајним везивањем и код нормалних и код адолесцената с ризиком.

Алан и сарадници (Allen *et al.*, 1998) истражују значење и функцију система осећајног везивања у адолесценцији, посебно релације са многим доменима психосоцијалног функционисања. Узорак чини 131 адолесцент из групе умерено-ризичних. За процену је коришћен ААИ, а добијене су и процене о функционисању од родитеља, самих адолесцената и њихових вршњака. Процењена сигурност осећајног везивања била је повезана са компетентношћу у односу са вршњацима (процена вршњака), мањим нивоом интернализирајућег понашања¹² (извештај самог адолесцента), и нижим нивоом девијантног понашања (извештај мајки и вршњака). Код адолесцената који су преокупирани искуствима осећајног везивања утврђена је повезаност са интернализирајућим и девијантним понашањем. Аутори резултате интерпретирају као индикатор значајног места система осећајног везивања у широком спектру аспеката адолесцентовог психосоцијалног развоја.

Фишер и Гуд (Fischer & Good, 1998) су истраживали повезаност опажених особености осећајног везивања са родитељима и присуство конфликта у погледу улоге мушког пола код 195 дипломаца. Резултати указују да мањи степен конфликта у маскулиној улози и мањи степен стресова повезаних са улогом имају младићи који свој однос са оцем и мајком опажају као сигуран, позитиван и неконфликтан. Још један занимљив налаз је да је опажање сигурног, позитивног и неконфликтног односа са родитељима, посебно мајком, повезано са више маскулиним схватањем улоге у смислу успешности и постигнућа.

И истраживање Хејглера и сарадника (Haigler *et al.*, 1995) односи се на особености осећајног везивања и начин прихватања улоге пола, али даје готово супротне налазе. Наиме, у истраживању рађеном на узорку од 218 студената пореклом са Кавказа мерено је осећајно вези-

¹² Израз »интернализирајуће понашање« овде се односи на повлачење у себе, некомуницирање, задржавање проблема у себи.

вање према родитељима и према вршњацима, а примењен је и познати Бем-инвентар за процену улоге пола. Основни налаз овог истраживања је да су испитаници класификовани по начину прихватања улоге пола као андрогини и феминини извештавали о вишем нивоу осећајне везаности за родитеље него они који су класификовани као маскулини или недиференцирани. Код свих испитаника осећајна повезаност са мајком била је виша него са оцем. Када је у питању осећајно везивање са оцем није било разлике међу половима. Девојке су извештавале о већем износу осећајне повезаности са вршњацима.

Једно од ретких истраживања које је посвећено сагледавању повезаности осећајног везивања са животним функционисањем *испитаника старије животне* доби је истраживање Венсаура и Гросмана (Wensauer & Grossmann, 1998) којим је испитиван однос између особености радних модела осећајног везивања (процењен преко ААИ) као предиктор варијабле и задовољства животом и жеља према будућности као критеријумских варијабли (процена у оквиру интервјуа). Узорак овог истраживања чинило је 48 испитаника просечне старости 69 година. Налази потврђују да су испитаници са радним моделом сигурног осећајног везивања били задовољнији животом, мање напети и чешће позитивни према будућности. Ако су њихову одраслу децу такође карактерисали обрасци сигурног осећајног везивања, испитаници су извештавали да су им деца пружала више социјалне, емоционалне и материјалне подршке. Закључак аутора је да постоје јасне последице квалитета осећајног везивања на животни стил у касним годинама. Опажање и интерпретација околине, способност да се негативне емоције интегришу у позитивну животну перспективу, сматрају се одразом социјално-емоционалних искустава са значајним фигурама осећајног везивања.

Завршне напомене/разматрања

Презентовани преглед истраживања недвосмислено указује на изузетну инспиративност Боулбијеве теорије осећајног везивања и радове Мери Ејнсворт за истраживања базичних и сложених феномена људског понашања и развоја личности. Боулбијев заокрет у теорији, који се састојао у напуштању предпоставки о либиду и новом начину гледања на мајка-дете однос, тј. истицању важности квалитета мајка-дете односа, за неке представља крај психоанализе, а за друге њено ново рађање.

Наше одређење према овој дилеми заснива се на ставу да су неке поставке/идеје унутар великих теорија, каква је несумњиво и психоана-

лиза, универзалније природе од других поставки исте теорије, те да се у том смислу могу развијати и изван теоријског оквира у коме су првобитно препознате и формулисане. На тај начин, посматрана психоаналитичка поставка о изузетном значају мајка–дете односа, у теорији осећајног везивања добија свој нови облик ближи времену у коме живимо. То дограђивање на јединствени оквир за смислено проучавање сложеног људског понашања на истраживачки релативно ригорозан начин.

Налази представљених истраживања емпиријски документују кључне претпоставке саме теорије, а посматрани на метанивоу осветљавају нам један плодан, спирални и на механизму повратног деловања заснован начин грађења теорије кроз истраживања и грађења истраживања кроз развој теорије. Плодност овог пута препознатљива је и у томе што су истраживања дала бројне одговоре, али отворила и бројна питања која смо коментарисали током излагања самих истраживања.

Као додаток тим коментарима навешћемо и критички осврт саме Мери Ејнсворт (Ainsworth, 1988) која је, у позним годинама и фази интегрисаног »погледа уназад«, уочила да су истраживања осећајног везивања превише отишла у правцу наглашавања индивидуалних разлика, и истовремено се превише удаљила од наглашавања развојних норматива. Иако су и једно и друго важне теме, Ејнсвортова је сматрала да је потребно посветити више пажње развојним променама у природи осећајног везивања, пре свега у смислу сагледавања утицаја промена у когнитивном развоју, што отвара могућности промене у природи осећајног везивања. Занемареним аспектима истраживања сматрала је како разумевање промена током развоја, тако и развијање нових критеријума за разликовање сигурног од несигурног типа осећајног везивања.

Презентовани преглед истраживања емпиријски документује значај осећајног везивања за развој и формирање личности, прилагођавање реалности и начин успостављања и одржавања односа са значајним особама током целог живота. Поред свих ових доприноса, желимо истаћи да су донели досадашњих истраживања остали у оквирима ужих система функционисања јединка–дијада–породица. Дискусију о потенцијалу теорије да прошири истраживачки фокус и на шире системе оставићемо за наставак прегледа истраживања у чијем средишту ће управо бити породични оквир и примена теоријско-емпиријских знања у пракси непосредног рада са појединцима и породицама.

Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту 1429 чију реализацију финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије (2002–2005).

Коришћена литература

- Ainsworth, M. (1988): On security. Stony Brook attachment discussions.
- Ainsworth, M. (1983): Mary D. Salter Ainsworth; in A. N. O. Connell & N.F. Russo (eds.): *Models of achievement: reflections of eminent women in psychology* (200–219). New York: Columbia University Press.
- Allen, P. & T. Hauser (1996): Autonomy and relatedness in adolescent-family interactions as predictors of young-adults states of mind regarding attachment, *Development and Psychopathology*, Vol. 8, No. 4, 793–809.
- Allen, P., C. Moore, G. Kuperman & K. Bell (1998): Attachment and adolescent psychosocial functioning, *Child Development*, Vol. 69, No. 5, 1406–1419.
- Bowlby, J. (1978): *Attachment and loss*, Vol. 1. Penguin books.
- Byng-Hall, J. (1995): Creating a secure family base: some implications of attachment theory for family therapy, *Family Process*, 1–14.
- Cowan, P., D. Cohn & J. Pearson (1996): Parents attachment histories and children's externalizing and internalizing behaviour: exploring family systems models of linkage, *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, Vol. 64, No. 1, 53–63.
- Crowell, J.A. & D. Treboux (1995): A review of adult attachment measures: implications for theory and research, *Social Development*, No. 4, 294–327.
- Demulder, K., M. Schmidt & J. Mitchell (2000): Q-sort assessment of attachment security during the preschool years – links from home to school, *Developmental Psychology*, Vol. 36, No. 2, 274–282.
- Fischer, R. & E. Good (1998): Perceptions of parent-child relationships and masculine role conflicts of college men, *Journal of Consulting Psychology*, Vol. 45, No. 3, 346–352.
- Frosch, A., C. Mangelsdorf & L. Mchale (2000): Marital behavior and the security of preschooler-parent attachment relationships, *Journal of Family Psychology*, Vol. 14, No. 1, 144–161.
- Glogertippelt, G. (1999): Transmission of attachment in mothers and their preschool-aged children, *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, Vol. 48, No. 2, 113–128.
- Gomille, B. & G. Glogertippelt (1999): Transgenerational transmission of attachment – relations between mothers mental models of attachment and their infants patterns of attachment, as well as mothers experiences and interaction behaviour during transition to parenthood, *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, Vol. 48, No. 2, 101–112.
- Haigler, F., D. Day & D. Marshall (1995): Parental attachment and gender-role identity, *Sex Role*, Vol. 33, No. 3–4, 203–220.
- Kazui, M., T. Endo, A. Tanaka, H. Sakagami & M. Sukanuma (2000): Intergenerational transmission of attachment Japanese mother-child dyads, *Japanese Journal of Educational Psychology*, Vol. 48, No. 3, 323–332.
- Laible, D.J. & R.A. Thompson (2000): Mother-child discourse, attachment security, shared positive affect and early conscience development, *Child Development*, Vol. 71, No. 5, 1424–1440.
- Main, M. (1999): Mary D. Salter Ainsworth: tribute and portrait, *Psychoanalytic Inquiry*, No. 19, 682–776.
- Main, M. (2000): The organized categories of infant, child and adult attachment – flexible vs. inflexible attention under attachment-related stress, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, Vol. 48, No. 4, 1055–1096.

- Moss, E. & D. Laurent (2004): Correlates of attachment at age 3: construct validity of the pre-school attachment classification system, *Developmental Psychology*, Vol. 40, No. 3, 323–334.
- Nikić, G. (2003): *Dva pristupa izučavanju bliskih partnerskih relacija* (magistarski rad). Beograd: Filozofski fakultet.
- Okoon, J. (1997): Attachment to parents and peers in late adolescence and their relationship with self-image, *Adolescence*, Vol. 32, No. 126, 471–482.
- Polovina, N. (2004): *Tok razvoja orijentacije ka roditeljstvu* (doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet.
- Rosenstein, D. & H. Horowitz (1996): Adolescent attachment and psychopathology, *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, Vol. 66, No. 2, 244–253.
- Sagi, A., M.H. Vanijendoorn, M. Scharf & T. Joels (1997): Ecological constraints for inter-generational transmission of attachment, *International Journal of Behavioral Development*, Vol. 20, No. 2, 287–299.
- Salzman, J. (1996): Primary attachment in female adolescents: association with depression, self-esteem and marital identification, *Psychiatry*, Vol. 59, 20–33.
- Siddiqui, A., B. Hagglof & M. Eisemann (2000): Own memories of upbringing as a determinant of prenatal attachment in expectant women, *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, Vol. 18, No. 1, 67–74.
- Steele, H., M. Steele & P. Fonagy (1996): Associations among attachment classifications of mothers, fathers and their infants, *Child Development*, Vol. 67, No. 2, 541–555.
- Steele, H., M. Steele, C. Croft & P. Fonagy (1999): Infant-mother attachment at one-year predicts children's understanding of mixed emotions at 6 years, *Social Development*, Vol. 8, No. 2, 161–178.
- Stefanović-Stojanović, T. (2000): *Afektivno vezivanje – transgeneracijski pristup* (magistarski rad). Beograd: Filozofski fakultet.
- Stefanović-Stojanović, T. (2002): *Bliske partnerske veze u svetlu teorije afektivnog vezivanja* (doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet.
- Stroufe, A., E. Carlson, K. Levy & B. Egeland (1999): Implication of attachment theory for developmental psychology, *Development and Psychopathology*, Vol. 11, No. 1, 1–13.
- Vanijendoorn, H. & J. Bakermanskransenburg (1996): Attachment representation in mothers, fathers, adolescents and clinical groups – a meta-analytic search for normative data, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 64, No. 1, 8–21.
- Vanijendoorn, M.H., C. Schuengel & M.J. Bakermanskransenburg (1999): Disorganised attachment in early-childhood: meta-analysis of precursors, concomitants and sequelae, *Development and Psychopathology*, Vol. 11, No. 2, 225–249.
- Waters, E. (1997): Attachment behavior Q-set (Version 3.0) Advisory <http://www.psychology.psy.sunysb.edu/ewaters/measures/aqs.htm>
- Waters, E., S. Merrick, D. Treboux, J. Crowell & L. Albersheim (2000): Attachment security in infancy and early adulthood: a twenty-year longitudinal study, *Child Development*, Vol. 71, No. 3, 684–689.
- Weinfeld, N.S., L.A. Sroufe & B. Egeland (2000): Attachment from infancy to early adulthood in a high-risk sample – continuity, discontinuity and their correlates, *Child Development*, Vol. 71, No. 3, 695–702.
- Wensauer, M. & K.E. Grossmann (1998): Attachment theoretical considerations as to research on life satisfaction and individual future orientation in old-age, *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, Vol. 31, No. 5, 362–370.
- West, M. & A. Sheldon-Keller (1992): The assessment of dimensions relevant to adult reciprocal attachment, *Canadian Journal of Psychiatry*, Vol. 37, 600–606.
- West, M. & A. Sheldon-Keller (1994): *Patterns of relating*. New York: The Guilford Press.
- West, M., S. Rose, S. Spreng & K. Adam (2000): The adolescent unresolved attachment questionnaire: the assessment of perceptions of parental abdication of caregiving behavior, *The Journal of Genetic Psychology*, Vol. 161, No. 4, 493–503.
- Zimmermann, P., J. Gliwitsky & F. Beckerstoll (1996): Attachment and friendship: relations in adolescence, *Psychologie in erziehung und unterricht*, Vol. 43, No. 2, 141–154.

- Zimmermann, P., F. Beckerstoll, K. Grossmann, K.E. Grossmann, H. Scheuererenglich & U. Wartner (2000): Longitudinal attachment development from infancy through adolescence, *Psychologie in erziehung und unterricht*, Vol. 47, No. 2, 99–117.
- Zuch (2000): Toddlers attachment security and their conflict regulation during a story completion task in their preschool years, *Psychologie in erziehung und unterricht*, Vol. 47, No. 3, 161–175.

Примљено 07.09.2005; ревидирана верзија 27.10.2005.

Nada Polovina

ATTACHMENT THEORY: A REVIEW OF RESEARCH

Abstract

Research of attachment is numerous and versatile. They differ according to problems addressed, methodology applied (longitudinal studies, studies with horizontal designs, different instruments used, different methods of data analysis), and characteristics of samples involved (concerning age, socio/economic status, family ecology). The research is commonly relied on the core assumptions of the theory itself, and the shared characteristic is orientation to explore complex phenomena of human experience and functioning. From the vast variety of research only those who most directly test the basic assumptions of the attachment theory are focused and addressed in the paper: representation of patterns of attachment in the childhood and adulthood, stability and change of attachment security from infancy to early adulthood, transgenerational transmission of attachment characteristics, the place and the role of attachment behavioral system in the personality development. The aim of the paper is to highlight the basic research and theory issues and directions, and illustrate them with concrete research data.

Key words: attachment, research, individual differences, transgenerational transmission, personality development, social functioning.

Нада Половина

ТЕОРИЈА УСТАНОВЛЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ СВЯЗЕЙ: ОБЗОР ИССЛЕДОВАНИЙ

Резюме

Исследования установления эмоциональных связей многочисленны и разнообразны. Они отличаются друг от друга по интересующей их проблематике, по нашедшей применение в них методологии (лонгитудинальные исследования, исследования с горизонтальными срезами, разные инструменты и разные методы обработки), по особенностям испытуемых (различия в возрасте, в социально-экономических показателях, в семейных жизненных условиях). Однако, общее между ними, во-первых, то, что все исследования в высокой степени опираются на основные конструкторы самой теории, а во-вторых, то, что они направлены к измерению предельно сложных аспектов развития и функционирования индивида. Из широкого спектра исследований в предлагаемой работе будут представлены лишь те исследования, которые наиболее прямым образом проверяют основные предпосылки самой теории, а именно: присутствие отдельных категорий образцов установления эмоциональных связей в различных возрастных периодах, стабильность и изменчивость образцов установления эмоциональных связей с детства до периода взрослости, межпоколенческий пере-

нос образцов установления эмоциональных связей, место и роль системы эмоциональных связей в развитии личности. Целью работы является иллюстрирование упомянутых направлений конкретными исследовательскими темами и подходами, приведение основных результатов и соотнесение их с теорией.

Ключевые слова: установление эмоциональных связей, теория, исследования, обзор.